

system approach, interactionism – J. Mead, the «theory of everything» – St. Hokinga, synergy – I. Prigogine and G. Hagen, justified the sequence and the order of the phase transformation of the international system, and the instruments of which are ensembles and complexes international interactions.

Keywords: international system, international interaction, order out of chaos, order parameter, incentives, resistance, social organism, a measure of the affinity irreversible evolution, bifurcation, junction rays, attractor.

Хочін В. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), khozin@i.ua

Міжнародні системи: порядок з хаосу

Стаття присвячена суто теоретичним питань формування та фазового перетворення міжнародних систем, вилучених автором як симетрично солідаризовані частини міжнародного співтовариства із збудованою ієрархією статусних можливостей соціальних організмів, суб'єкти яких стабільно беруть участь у міжнародних інтераціях в темпорально віділеному міжнародному просторі. Самі міжнародні інтерації розглядаються як сукупність ядів, ансамблів і комплексів окремих міжнародних взаємодій синергетично пов'язаних з тучками міжнародних процесів, простимульованих до реалізації в належній мірі значущими для суб'єктів процесами міжсоціумних обмінів. Спонукальні мотиви міжнародних інтерацій, вважає автор, стимулюють суб'єктів на участь у кожному з сукупних ансамблів міжнародних взаємодій, формуються і солідаризуються у внутрісоціумному середовищі соціальних організмів країн, дотичних в міжнародному просторі відповідно до усталеним у ньому параметром порядку. При цьому, як правило, завжди є значні підстави межсоціумної синхронізації, коли стимули і виклики міжнародного середовища визначають їх фазово-організоване розвиток. Відповідно станом внутрісоціумної і межсоціумної синхронізації розвиваються і секторально-галузеві комплекси міжнародних взаємодій. Та й самі міжнародні системи, слідом за трансформацією ансамблів своїх міжнародних інтерацій, вчиняють закономірні для відкритих дисипативних систем фазові переходи. На підставі ідей системного підходу, інтераціонізму Дж. Міда, «теорії всього» Ст. Хокінга, синергетики І. Пригожина і Г. Хасена, обґрунтовується послідовність і порядок фазових перетворень міжнародних систем, інструментом яких служать ансамблі і комплекси міжнародних інтерацій.

Ключові слова: міжнародні системи, міжнародна інтерація, порядок з хаосу, параметр порядку, спонукальні мотиви, резистентність, соціальний організм, міра спорідненості, необоротна еволюція, біфуркація, кванти розв'язки, аттрактор.

* * *

УДК 323.2

Щедрова Г. П., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології, соціології та гуманітарних наук, Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля (Україна, Дніпро), galinashed@gmail.com

САМООРГАНІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ПРАКТИЧНІ РЕАЛІЇ

На основі базових положень синергетичної концепції досліджено специфіку процесу самоорганізації громадянського суспільства. За допомогою розгляду основних підходів до визначення терміну «самоорганізація» та «громадянське суспільство» сформульовано авторське поняття «самоорганізація громадянського суспільства».

Показниками самоорганізації громадянського суспільства визначено: участь громадянина в волонтерській діяльності, соціальній роботі та роботі громадських організацій, в управлінні, відкритість процесів прийняття рішень, підтримка заальтонаціональних та місцевих програм громадянської ініціативи. Серед найбільших загрозливих ризиків у самоорганізаційних процесах виділено боротьбу з корупцією та низький рівень суспільної довіри громадян як індикатора соціального капіталу.

З'ясовано суперечливий характер процесів самоорганізації громадянського суспільства в сучасній Україні.

Ключові слова: синергетична теорія, самоорганізація, громадянське суспільство, самоорганізація громадянського суспільства, громадські організації.

Важливими чинниками стабілізації та розвитку будь-якої системи (політичної, зокрема) є самореалізація, самоорганізація та самоуправління. У країнах розвинутої демократії більшість проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням зайнятості населення, підготовкою та перепідготовкою кадрів, соціальною адаптацією дітей, молоді, інвалідів вирішується саме організаційно

громадянського суспільства. Тому об'єднання у своїх лавах значної частини соціально активного, самодіяльного населення, організацій самопомогли є одним із основних елементів успішного розвитку громадянського суспільства.

Самоорганізаційним процесам у суспільстві присвячені наукові дослідження В. Андрушенка, Л. Бевзенко, В. Беха, В. Воловика, В. Воронкової, О. Добридень, І. Добронравової, В. Жадька, С. Катаєва, В. Кізіми, О. Ксенжека, С. Наумкіної, Г. Нестеренко, Н. Омельченко, В. Тарана, В. Романова та ін. У той же час можливість подальшого розвитку сучасної соціальної системи, яка залежить від впливу багатьох факторів, та необхідність вирішення проблеми ефективного співвідношення організаційних та самоорганізаційних механізмів для її оптимізації розширює науковий пошук і зумовлює мету статті – вивчення специфіки процесу самоорганізації громадянського суспільства та з'ясування особливостей протікання самоорганізаційних процесів у функціонуванні громадянського суспільства в сучасній Україні.

Самоорганізація розуміється як процес, в ході якого створюється, відтворюється або удосконалюється організація складної динамічної системи. Принциповими умовами для виникнення таких процесів є: високий рівень складності, наявність значної кількості елементів, випадковий характер зв'язків у системах. Особливостями самоорганізації визначаються цілеспрямованість, спонтанність, природність, взаємодія з зовнішнім середовищем, автономність відносно середовища.

Самоорганізація трактується як незворотній процес, який призводить в результаті кооперативної дії підсистем до створення більш складних структур всієї системи. Цей термін широко застосовують для визначення дисипативної самоорганізації, тобто створення дисипативних структур, які означають структурну стійкість сталого цілого, яке є відкритим до середовища, що його породило, та відтворює себе у постійному обміні енергією та речовиною з середовищем [2, с. 86].

Поняття «самоорганізація» стійко асоціюється сьогодні з синергетичною концепцією, серед основних положень якої виділяють такі:

1. Відкриті системи в нерівноважному стані є об'єктами дослідження і характеризуються інтенсивним обміном речовини та енергії самих підсистем і системи з її оточенням. Кожна окрема система занурена в середовище, яке є також її субстратом.
2. Середовище розглядається як сукупність складових її об'єктів, які знаходяться в динаміці.
3. Процеси організації та самоорганізації розрізняються, незважаючи на наявність загальної ознаки – зростання порядку.
4. Результатом самоорганізації стає виникнення, взаємодія (наприклад, кооперація) і, можливо, регенерація динамічних об'єктів (підсистем), які є більш складними в інформаційному сенсі, ніж елементи (об'єкти) середовища, з яких вони виникають.
5. Спрямованість процесів самоорганізації зумовлена внутрішніми властивостями об'єктів (підсистем) в їхньому індивідуальному і колективному прояві, а також впливами з боку зовнішнього середовища.
6. Поведінка елементів (підсистем) і системи в цілому, істотно характеризується спонтанністю та недетермінованістю.

7. Процеси самоорганізації відбуваються в середовищі поряд з іншими процесами, зокрема, протилежної спрямованості, і можуть в окремі фази існування системи як переважати над останніми (прогрес), так і поступатися їм (регрес). При цьому система в цілому може мати стійку тенденцію коливання до еволюції або деградації і розпаду [4].

Громадянське суспільство виступає свого роду полем активної та різноманітної соціальної самоорганізації, сферою спілкування та солідарності, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій громадян, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави [10]. Самоорганізаційний аспект функціонування громадянського суспільства підкреслюється й у визначеннях, які запропоновано в Білій книзі урядування ЄС та «Центром громадянського суспільства» Лондонської школи економіки та політичних наук [5, с. 14].

У сучасній літературі громадянське суспільство розглядається як соціальний простір самоорганізованих громад та об'єднань, який динамічно розвивається. Таким чином, самоорганізація громадянського суспільства, з одного боку, постає як процес, що безпосередньо пов'язується з активністю громадян та їхніми зусиллями щодо побудови громадської спільноти, проведення спеціальних заходів, здатністю самостійно або на рівні місцевого самоврядування розв'язувати суспільно важливі питання. З іншого – може трактуватись як функціональна властивість громадянського суспільства, що пов'язана із забезпеченням стабільної дії громадського механізму для виконання суспільних прав та накопиченням достатнього соціального капіталу для підтримання цілісності і стабільності системи.

Розглянуте крізь призму самоорганізаційних процесів, громадянське суспільство постає як складна, відкрита, підпорядкована універсальним принципам самоорганізації нелінійна система, яка розвивається в нелінійному суспільстві та має цілу низку біфуркаційних можливостей для свого розвитку. При цьому детермінантами цієї нелінійності виступають кількість та різна якість структур та інститутів громадянського суспільства, недетермінованість і поліваріантність їхнього взаємного розвитку, а також вільний обмін між собою та державними інститутами енергією та інформацією [8].

Самоорганізація громадянського суспільства здійснюється посередництвом утворення, функціонування й розвитку атрактивних елементів, якими виступають найрізноманітніші соціальні угруповання в складі громадянського суспільства. Термін «атрактивні елементи» використовується для позначення зон підвищеної соціальної впорядкованості, причому механізми такої локалізації мають переважно культурний характер – і, відповідно, в атрактивному елементі завжди наявні ознаки більш-менш стійкої субкультурної складової [1, с. 227].

Принциповим моментом самоорганізації систем, зокрема, громадянського суспільства, є перевищення граничного значення керівного параметру на певному етапі його функціонування, внаслідок чого система здійснює стрибкоподібний перехід до нового стану і відбувається руйнування системної цілісності. Останнє виступає як неодмінний момент розвитку громадянського

суспільства, який втім закладає основу і для становлення якісно нової впорядкованості.

Відкритість громадянського суспільства та його нелінійність зумовлюють високу чутливість її до різних зовнішніх і внутрішніх впливів (флуктуацій). В теорії нелінійних систем флуктуаціями називають спонтанні відхилення значень певних параметрів системи від своїх середніх значень, що описують рівновагу системи як найбільш ймовірний стан її елементів. Таким чином, послаблення захисту інтересів громадянина, порушення недоторканості власності, скорочення економічної свободи, проблеми в системі соціального захисту, механізмів узгодження соціальних інтересів тощо зумовлюють подальший розвиток громадянського суспільства в точках біфуркації.

Ситуація біфуркації характеризується втратою стійкості актуальної структури самоорганізованої системи та появою одночасно кількох (щонайменше двох) рівноможливих напрямків її еволюції до стану нової структурної стійкості. Критичний рівень хаосу, руйнування соціальної інтегрованості, який спостерігається в момент біфуркації, різко падає за рахунок природного спонтанного формування атрактивних елементів. Вони виникають у післябіфуркаційний період у процесі самоорганізації суспільства і наперед задаються умовами соціального середовища. Наприклад, подолання кризи самоідентичності, особливо в перехідних суспільствах, може бути реалізоване через входження до нових атрактивних утворень громадянського суспільства, поява яких відбулась внаслідок описуваного вище процесу.

Перебіг процесів самоорганізації громадянського суспільства і соціуму в цілому стає можливим за виконання певних умов, основними з яких є:

- часткова однаковість атрактивних утворень;
- взаємна відмінність і навіть унікальність соціальних угруповань за деякими критеріями, що забезпечує структурованість, диференційованість громадянського суспільства, яка є неодмінною умовою самоорганізації;
- взаємопов'язаність елементів громадянського суспільства, що знижує рівень соціальної ентропії;
- подолання атомізації громадянського суспільства, зумовленої фрагментарністю та амбівалентністю суспільної свідомості [8].

Зміна традиційного уявлення про громадянське суспільство і розгляд останнього крізь призму теорії самоорганізації актуалізують проблему співвідношення та співіснування його з державою. Синергетичний підхід, який розглядає процеси самоорганізації, що активно розгортаються в громадянському суспільстві, особливості створення параметрів порядку, яскраво демонструє неможливість звільнення громадянського суспільства від впливу держави.

Так, розвиток і функціонування громадянського суспільства передбачає наявність конкурентних механізмів (різноманітних інтересів, цінностей, ідеалів тощо), що детермінують підвищення зон внутрішньої та зовнішньої (по відношенню до держави) конфліктності. Це розглядається як умова підтримки динамічної стійкості всієї системи. Результатом подолання протиріч та конфліктів стає поява певних параметрів порядку. Останні ж, щоб стати принципами та засадами регулювання громадянських відносин, повинні бути зафіксовані державою.

Так, у якості прикладу можна розглянути успішність взаємодії громадянського суспільства та держави щодо імплементації принципів підзвітності, прозорості та відкритості функціонування організаціями громадянського суспільства. Визнання останніми того, що ці принципи не повинні вважатися виключним обов'язком державних інституцій, призвело до розробки на добровільній основі в самому секторі громадянського суспільства та прийняття основоположних для діяльності громадських організацій документів «Європейської хартії активної громадянської позиції», «Хартії відповідальності НУО», посібників, підготовлених міжнародними організаціями ООН і ЄС.

Отже, синергетична концепція демонструє, що механізми громадянського суспільства діють таким чином, що воно в силу саморегуляції та самоорганізації здатне протистояти деструкції, усувати соціальну напругу і тим самим сприяти стабільності та розвитку суспільних відносин.

Враховуючи розглянуті положення, самоорганізацію громадянського суспільства пропонуємо розуміти як процес створення, збереження чи удосконалення цілісності, автономії та динамічного розвитку системи взаємодії добровільних, самоврядних спільнот та організацій, самосвідомих громадян для підтримки демократичних процесів в країні.

Важливими показниками рівня самоорганізації громадянського суспільства є участь громадянина в волонтерській діяльності, соціальній роботі та роботі громадських організацій, відкритість процесів прийняття рішень, широка участь громадян в цьому процесі, інформування громадян про зміни в цих процесах, консультації з широким колом соціальних суб'єктів, включаючи НУО, неформальні групи, окремих громадян, підтримка загальнонаціональних та місцевих програм громадянської ініціативи.

Серед найбільших загрозливих ризиків самоорганізації громадянського суспільства виділяємо боротьбу з корупцією та низький рівень суспільної довіри громадян. Особливо розглянемо суспільну довіру як один із головних детермінантів економічного розвитку, соціальної згуртованості та індикатору соціального капіталу. Довіра є визначним показником ставлення людей до держави та визначення рівня її спроможності здійснювати соціальне забезпечення, пропагувати спільні економічні та людські цінності. Тож проведене дослідження у всесвітньому масштабі у динаміці з 2007 по 2014 рр. зафіксувало невисокий рівень довіри громадян до національних урядів на позначці 40% [13].

Якщо у розвинених країнах падіння довіри викликає занепокоєння, але все ж не здійснює визначного впливу на економічний рівень розвитку країни, то для країн перехідного періоду питання, пов'язані з соціальною та політичною недовірою стають значними перешкодами на шляху становлення демократії. Не абсолютуючи негативний вплив щодо схильності громадян підозрювати своїх політичних представників у діях, які суперечать волі їхніх виборців, зауважимо, що надто тривалі періоди недовіри з боку переважної більшості населення можуть призвести до руйнівних наслідків для влади і державного управління [5].

Протягом тривалого періоду суттєвим показником самоорганізації громадянського суспільства вважався кількісний ріст громадських організацій. І сьогодні

важливе значення має співвідношення числа таких організацій до населення країни. Проте ваги набуває аналіз саме змістовних зрушень у роботі громадських організацій, рівень членства, вплив на прийняття рішень, показники відповідальності.

Наприклад, досвід розвитку громадянського суспільства Польщі доводить, що наявність сильних громадянських структур у 1989 році у результаті їхньої багатолітньої мобілізації не призвела до автоматичного росту в останні два десятиліття. Довгий час вважалося, що для укріплення громадянського суспільства необхідна тільки правова основа. Зрештою на початковому етапі це призвело до кількісного зростання громадських організацій. Однак, станом на 2014 рік в Польщі кількість НУО порівняно з населенням країни та показниками європейських країн, свідчить про низький рівень інституціонального розвитку громадянського суспільства та його самоорганізаційного потенціалу. Більше того, тільки 32% поляків приймають участь у соціальній роботі та діяльності громадських організацій, і лише 13% є членами громадських організацій. Занепокоєння продовжують викликати низький рівень довіри до НУО, посилення авторитету екстремістських організацій та вплив засобів масової інформації [12].

Події, що відбуваються в Україні протягом останніх років, активізували дискурс специфіки самоорганізаційних процесів громадянського суспільства. Сучасний рівень розвитку громадянського суспільства, його динаміка та сила впливу, зумовлені результатами роботи громадських організацій, органів самоорганізації населення, волонтерів, дозволяють робити оптимістичні висновки щодо подальшої діяльності організацій громадянського суспільства. Це підтверджується результатами соціологічного опитування у січні 2016 року Міжнародного фонду «Відродження» та Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Згідно з його результатами відбулось зростання готовності людей відстоювати свої права (50%), істотно зросла готовність людей до захисту своєї гідності. Крім того 50% респондентів вважають, що начебто зросла готовність об'єднуватися у громадські організації, але лише 18% опитуваних самі відчули таку готовність до об'єднання. Також українці відмічають зростання громадянської активності, хоча більшість досі залишається пасивною [9].

Варто визнати позитивним фактом успішний розвиток та запровадження різноманітних форм участі населення в громадському житті, наприклад, Київська ініціатива сусідства ConnecTABLE з метою формування ініціативної групи громадян та надання корисних необхідних зв'язків; ініціатива #ВКЛЮЧАЙСЯ щодо контролю лісгосподарств; ініціатива «Відкрите місто» щодо посилення самоорганізаційних здатностей та можливостей громадян у вирішенні важливих проблем громад тощо. Вважаємо, що широке запровадження загальнонаціональних програм щодо підвищення самоорганізації громадян і підтримка ініціативності також позитивно вплине на функціонування громадянського суспільства.

У той же час ефективності самоорганізації заважає вкрай низький рівень громадянської участі, тобто включення громадян у процеси місцевого розвитку, в діяльність громадських організацій та органів місцевого самоуправління. За даними опитування

інституту «Республіка» у серпні 2016 року сьогодні громадяни України переважно володіють знаннями про інструменти громадянської участі для впливу на владу. Однак, в залежності від певного інструменту, активно використовують їх від 3% до 8% респондентів (щонайменше 1 раз на квартал). Жодного разу не використовували збори громадян – 56,5% опитаних, місцеву ініціативу – 82,5%, громадські слухання – 76,1%, електронні петиції – 78,5%, колективне звернення – 76,9%, звернення до депутата – 68,8% респондентів [6].

Згідно з даними експертного опитування Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД) головною проблемою, що гальмує розвиток громадянського суспільства, залишається пасивність та патерналізм українських громадян на місцях (ці показники коливаються від 75% до 87%) [6; 11].

Скептичне відношення українці демонструють до громадських організацій, благодійних фондів, профспілок. Так, 38% респондентів упевнені в обмеженості цільових груп їхнього впливу. Ідентифікація організацій громадянського суспільства має звужений характер. Найбільш упізнаваними залишаються Фонд Ахметова, Громадське, Національний екзит-пол, Євромайдан SOS, Фонд Пінчука, FEMEN. Однак, інформованість щодо аспектів роботи цих організацій у громадян залишається на досить низькому рівні в країні [11].

Низький рівень включення у свою чергу зумовлений низьким рівнем довіри громадян до цих інституцій. За даними World Values Survey у 2011 році недовіра до уряду складала 74,7%, парламенту – 79,5%. У той же час рівень довіри до інститутів громадянського суспільства складав 44,4% [14]. Сучасні дослідження, на жаль, підтверджують відсутність певних зрушень і посилення недовіри до державних інституцій. Опитування центру SOCS свідчить, що місцевій владі швидше довіряють 34,6% українців, а не довіряють – 59,2%. Найбільший показник недовіри зафіксовано по відношенню до парламенту (рівень довіри склав 0,7%, недовіри – 90%) та президента (йому довіряють – 3,6%, не довіряють – 77,1%). Громадянське суспільство продовжує користуватись більшою підтримкою [7].

Низький рівень репрезентації членів спільноти в самоуправлінні спричиняє закритість цих процесів. Реалізація ж проектів, орієнтованих на місцевий розвиток, лише призводить до запланованих змін без створення стійкої мережі первинних місцевих взаємодій, не утворюючи соціального капіталу.

Таким чином, на основі базових положень синергетичної концепції самоорганізації, розгляду підходів до визначення терміну «самоорганізація» та розуміння громадянського суспільства як соціального простору самоорганізованих громад та об'єднань, який динамічно розвивається, було запропоновано визначення поняття «самоорганізація громадянського суспільства». Під ним розуміємо процес створення, збереження чи удосконалення цілісності, автономії та динамічного розвитку системи взаємодії добровільних, самоврядних спільнот та організацій, самосвідомих громадян для підтримки демократичних процесів в країні.

Синергетична концепція продемонструвала, що механізми саморегуляції та самоорганізації громадянського суспільства забезпечують його здатність протистояти деструкції, усувати соціальну напругу і

тим самим сприяти стабільності та розвитку суспільних відносин. А неможливість звільнення громадянського суспільства від впливу держави детермінується необхідністю фіксації державою параметрів порядку, які виступають як результат подолання протиріч та конфліктів усередині громадянської сфери.

Показниками рівня самоорганізації громадянського суспільства є участь громадянина в волонтерській діяльності, соціальній роботі та роботі громадських організацій, відкритість процесів прийняття державно-політичних рішень, реальна участь громадян в управлінні, консультації з широким колом соціальних суб'єктів, підтримка загальнонаціональних та місцевих програм громадянської ініціативи. Серед найбільш загрозливих ризиків самоорганізації громадянського суспільства виділено боротьбу з корупцією та низький рівень суспільної довіри громадян як індикатора соціального капіталу.

Сучасний рівень самоорганізації громадянського суспільства в Україні характеризується певними протиріччями. З одного боку, оптимізму надає зростання готовності людей відстоювати свої права, об'єднуватися у громадські організації, підвищення громадянської активності, успішний розвиток та запровадження різноманітних форм участі населення в громадському житті. З іншого – ефективності самоорганізації громадянського суспільства заважає низький рівень включення громадян у процеси місцевого розвитку, в діяльність громадських організацій та органів місцевого самоуправління, пасивність та патерналізм українських громадян на місцях, низький рівень репрезентації членів спільноти в самоуправлінні та довіри громадян у суспільстві.

Для посилення процесів самоорганізації необхідно сприяти підвищенню аналітичних спроможностей у суспільстві, має відбуватися розширений дискурс із залученням широкого кола експертів громадянського суспільства, підвищення участі громадськості у реформуванні країни.

Список використаних джерел

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – К.: Лыбидь, 1990. – 152 с.
3. Експертне опитування щодо проблем децентралізації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2042664-najbilsou-problemou-decentralizacii-eksperti-vvazaut-pasivnist-gromadan.html>
4. Лоренц К. Концепция самоорганизации. Синергетика. Общие положения [Електронний ресурс] / К. Лоренц. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/what/koncepciya-samoorganizacii-sinergetikaobshhie-polozheniya/>
5. Міжнародна практика заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державою та організаціями громадянського суспільства: дослідження. – К.: ОБСЄ, 2010. – 136 с.
6. Опитування громадян щодо використання інструментів участі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inrespublica.org.ua/ostanni-novyny/opytuvannya-gromadyan-shhodo-vykorystannya-instrumentiv-uchasti.html>
7. Рівень довіри українців до Ради досяг критично низької позначки – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1325241-riven-doviri-ukrajintiv-do-radi-dosyag-krytychno-nizkoji-poznachki-opytuvannya.html>
8. Самоорганізація громадянського суспільства: значення для націєтворення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/120.html
9. Соціологічне опитування «Ким ми себе вважаємо і хто ми є?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/39347-irina-bekeshkina>

10. Alexander J. Bringing Democracy Back In / J. Alexander; [Ed. by Ch. Lemert]. – Sage: Intellectuals Beyond Academy, 1990.

11. Citizen's awareness and engagement of civil society. Results of research conducting during November 2015–January 2016. – K.: USAID, 2016. – 70 p.

12. Nations in Transit – Poland [Електронний ресурс] // Official Website of Freedom House. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2015/poland>

13. Trust in Government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/gov/trust-in-government.htm>

14. World Values Survey 2010–2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

References

1. Bevzenko L. D. Social'naja samoorganizacija. Sinergeticheskaja paradigma: vozmozhnosti social'nyh interpretacij / L. D. Bevzenko. – K.: Institut sociologii NAN Ukrainy, 2002. – 437 s.

2. Dobronravova I. S. Sinergetika: stanovenie nelinejnogo myshlenija / I. S. Dobronravova. – K.: Lybid', 1990. – 152 s.

3. Ekspertne opytuvannja shhodo problem decentralizacii v Ukraini [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2042664-najbilsou-problemou-decentralizacii-eksperti-vvazaut-pasivnist-gromadan.html>

4. Lorenc K. Konceptija samoorganizacii. Sinergetika. Obshhie polozhenija [Elektronnyj resurs] / K. Lorenc. – Rezhym dostupu: <http://spkurdyumov.ru/what/konceptiya-samoorganizacii-sinergetikaobshhie-polozheniya/>

5. Mizhnarodna praktyka zahodiv, sprjamovanyh na zmicnennja doviry mizh derzhavoju ta organizacijamy gromadjans'kogo suspil'stva: doslidzhennja. – K.: OBSJe, 2010. – 136 s.

6. Opytuvannja gromadjan shhodo vykorystannja instrumentiv uchasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://inrespublica.org.ua/ostanni-novyny/opytuvannya-gromadyan-shhodo-vykorystannya-instrumentiv-uchasti.html>

7. Riven' doviry ukrai'nciv do Rady dosjag krytychno nyz'koi' poznachky – opytuvannja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.unian.ua/politics/1325241-riven-doviri-ukrajintsiv-doradi-dosyag-krytychno-nizkoji-poznachki-opytuvannya.html>

8. Samoorganizacija gromadjans'kogo suspil'stva: znachennja dlja nacijetvorenija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/ispu_k sue_Nesterenko/120.html

9. Sociologichne opytuvannja «Kym my sebe vvezhajemo i hto my je?» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uacrisis.org.ua/39347-irina-bekeshkina>

10. Alexander J. Bringing Democracy Back In / J. Alexander; [Ed. by Ch. Lemert]. – Sage: Intellectuals Beyond Academy, 1990.

11. Citizen's awareness and engagement of civil society. Results of research conducting during November 2015–January 2016. – K.: USAID, 2016. – 70 p.

12. Nations in Transit – Poland [Elektronnyj resurs] // Official Website of Freedom House. – Rezhym dostupu: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2015/poland>

13. Trust in Government [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oecd.org/gov/trust-in-government.htm>

14. World Values Survey 2010–2014 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Shchedrova G. P., Doctor of Political Sciences, Professor, Head of department of political science, sociology and humanities of Alfred Nobel University (Ukraine, Dnieper), galinashed@gmail.com

Self-organization of civil society: theory basis and practical realities

On the basis of the synergetic concept it is investigated the specificity of the process of self-organization of civil society. During the review of the main approaches to the term «self-organization» and «civil society» author formulated the concept of «self-organization of civil society».

The study defines indices of self-organization of civil society. For example, citizens' participation in volunteer activities, social work, in the work of non-governmental organizations, in the management, in the openness of the decision-making processes, supporting national and local programs of the civil initiative. Among the potential risks of self-organizational processes it is allocated the fight against corruption and a low level of public trust of citizens as an indicator of social capital.

As a result, analyses show contradictory nature of the processes of self-organization of civil society in modern Ukraine.

Keywords: synergetic theory, self-organization, civil society, the self-organization of civil society, non-governmental organizations.

* * *

УДК 327.009.11

Рафальський І. О.,
кандидат історичних наук, докторант,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

УКРАЇНЬСКА КОЛЕКТИВНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Аналізуються проблеми українського національного самовизначення, суверенізації а також проблеми національної ідентичності, її моделювання та змістовних характеристик. Аналізуються дискурси регіональних розбіжностей та шляхи формування загальнонаціональної єдності, колективної суб'єктності.

Ключові слова: національне самовизначення, ідентичність, націєтворення.

Від часу здобуття Українською державою незалежності проблема національного самовизначення набуває особливої значущості. Її актуалізація зумовлена глибокими внутрішніми структурними та культурними змінами, внаслідок руйнування тоталітарної системи СРСР і радянської ідентифікаційної моделі, та потребою у формуванні української політичної нації як основи державотворчих процесів, розвитку національної свідомості та самосвідомості. Особливого значення ця проблема набула в останній час, коли Україна внаслідок зовнішньої агресії опинилася перед дилемою – бути чи не бути.

Процес національного самовизначення українського народу передбачає вирішення низки загальних проблем національно-політичного розвитку, а саме: відродження національної свідомості, яка викристалізовує національну (етнічну) самоідентифікацію, з однієї сторони, та самовизначення особистості, усвідомлення нею себе як представника нації, громадянина держави – з іншої. Виходячи з Конституції України, що проголосує поліетнічне, полікультурне, полілінгвістичне, поліконфесійне суспільство (статті 10, 11, 12, 24, 35, 53), принципова рівність прав громадян усіх національностей, гарантії задоволення культурних, мовних та релігійних потреб представників національних меншин та етнічних груп має бути поєднаними з тими ціннісними та нормативними елементами, які відобразатимуть особливий статус національної культурної та політичної традиції українців [1]. Зважаючи на це, модель поліетнічної державної нації вимагає досягнення консенсусного паритету між етнічними і загальногромадянськими ідентитетами.

Між тим, сподівання науково-експертної спільноти на те, що майбутня політична (громадянська) нація формуватиметься шляхом поступового зближення культурних традицій різних національних спільнот України з культурою українського етносу, заохочення їх до використання української мови та вироблення на цій основі модерної української культури [2, с. 39], мали дзеркально протилежний контекст: українське національне відродження як титульного етносу, так і інших етнічних спільнот не супроводжувалося консолідацією ні на загальнодержавному рівні, ні всередині «етнічного ядра» самих українців.

По-перше, національне самовизначення українського народу відбувається під впливом перервності державницьких традицій. Розбудова самостійної держави розпочалася без глибоко продуманих, обґрунтованих і виразно проголошених елітою нових стратегічних орієнтирів: одна частина політичного класу висловлювалася за